

ULLEVI GÖTEBORG

KULTURHISTORISKT UNDERLAG

Kulturmiljörapport 2013:06
Författare Sanja Peter och
Maja Lindman

**GÖTEBORGS
STADSMUSEUM**

Ullevi arena - kulturhistoriskt underlag
Kulturmiljörapport 2013:06
Kulturförvaltningens diarienummer: 0947/13

Beställare: Länsstyrelsen Västra Götalands län,

Text, research och foto: Maja Lindman, Sanja Peter

Foto: Göteborgs stadsmuseum och författarna där inget
annat anges
Omslagsbild vy av Nya Ullevi från Fattighusån, maj 2013

**GÖTEBORGS
STADSMUSEUM**

Göteborgs stadsmuseum
Norra Hamngatan 12 | 411 14 Göteborg,
Tel: 031-368 36 00
E-post: stadsmuseum@kultur.goteborg.se
© Göteborgs stadsmuseum 2013

Innehåll

SAMMANFATTNING	4
INLEDNING	5
BAKGRUND	5
Fotbolls-VM 1958	5
Nya arenor	5
Jaenecke och Samuelson	5
Televisionens genomslag	6
Varumärke	6
PLATSEN	6
Stadsdelens historik	6
Gamla Ullevi	6
Ullevi	7
Miljö	8
Projektering och utbyggnad	8
Funktioner	8
Exempel på verksamhet i nutid	9
Släktskapet Ullevi arena och Malmö stadion	11
FORMEN	12
Exteriör	12
Interiör	13
Teknisk konstruktion	14
Konstnärlig utsmyckning	15
Ombyggnader	15
Anläggningens karaktär	16
KULTURHISTORISK VÄRDERING	20
Byggnadshistoriskt värde	20
Arkitekturhistoriskt värde	20
Identifikations- och symbolvärde	20
Symbolvärde	20
Ursprunglighet	20
Ullevi i ett nationellt perspektiv- kärnvärden	21
REFERENSER, LITTERATUR	22
BILAGA	23
Byggnadsminnen med idrottsanknytning, länsvis	23
Tidigare uppdrag och utredningar	23

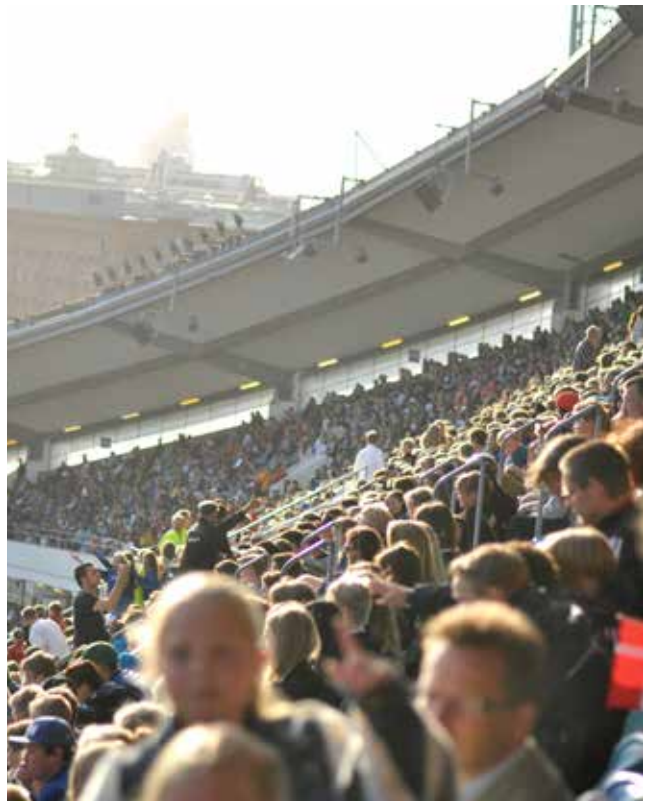
SAMMANFATTNING

Ullevi ritades inför VM i fotboll 1958 av två skånebaserade arkitekter, Fritz Jaenecke och Sten Samuelsson. Ullevi är en monumental anläggning med mycket karaktäristisk arkitektur, vilket gör den till ett landmärke i staden. Den har referenser till modernismens utveckling och beskrevs redan under upphovstiden som senmodern konstruktivism. Ullevi är ett unikt arkitektoniskt verk som berättar om idrottens alltmer centrala roll i samhället. Arenan är ett monument över elitidrottens betydelse och den har senare kommit att bli en viktig del i stadens marknadsföring som evenemangstad.

I anläggningen Ullevi sammanbinds ingenjörskonst med betongkonst och konstruktionen redovisas med ett starkt dekorativt uttryck. Läktarnas tydliga konstruktion och de höga ljuspylonerna samt takets obrutna svepande linje utgör viktiga karaktärsdrag och skapar en skulptur med igenkännbar siluett i staden.

Anläggningens senare om- och tillbyggnader har underordnat sig den ursprungliga arenans utformning. Den ombyggnad som gjordes inför VM i frödrött 1995 har både förstärkt den ursprungliga formelasticiteten och skapat ytterligare ett historiskt lager i samklang med det ursprungliga.

Ur ett nationellt perspektiv finns få objekt från 1950-talet med koppling till idrotten som är byggnadsminnen. (se bilaga)

Ovan: Gothia Cup 2013. foto Agnes Wentzel Blank

Flygbild över Ullevi 1958. Fotograf Stig Sjöstedt

INLEDNING

Föreliggande rapport är en utredning av idrottsarenan Ullevis kulturhistoriska innehåll och värde inför en eventuell byggnadsminnesförklaring. Uppgiften i denna utredning är att fastställa om byggnaden genom sitt kulturhistoriska värde besitter kvaliteter som uppfyller Kulturminneslagens tredje kapitel såsom synnerligen märklig. Syftet med byggnadsminnen är *att bevara spår av historien som har stor betydelse för förståelsen av dagens och morgondagens samhälle*. (Riksantikvarieämbetet).

BAKGRUND

Fotbolls-VM 1958

1958 stod Sverige som värdnation för Fotbolls-VM, en stor sporthändelse både i Sverige och internationellt som också innebar ett brett genomslag för televisionen. Evenemanget spelades under juni månad i flera städer. Slutspelet ägde rum i Stockholm (Solna), Norrköping, Malmö och Göteborg. I finalen som spelades på Råsundastadion i Stockholm möttes Sverige och Brasilien, där Sverige fick se sig besegrat med 2-5. Bronsmatchen spelades på Ullevi i Göteborg där Frankrike besegrade Västtyskland med 6-2.

Nya arenor

Inför detta världsmästerskap skedde upprustningar av flera berörda arenor i de olika värdstäderna. I två av städerna där slutspelet skulle äga rum uppfördes helt nya arenor, Stadion i Malmö och arenan Ullevi i Göteborg. Båda arenorna hade samma upphovsmän, det Malmöbaserade arkitektkontoret Jaenecke och Samuelson och de båda arenorna kom att få stora likheter med varandra.

Jaenecke och Samuelson

Med modernismens genombrott i arkitekturen under 1920- och 30-talen hade betong blivit ett allt vanligare material i byggandet. Efterhand förfinades tekniken och under 1950-talet började betongkonstruktioner användas på mer och mer sofistikerade och uttrycksfulla sätt, inte minst i USA genom arkitekter som Eero Saarinen och Hugh Stubbins. I Europa var en av de viktigaste företrädarna för expressiv betongbyggnadskonst den italienske arkitekten och ingenjören Pier Luigi Nervi. Några av hans främsta verk är byggnader för de olympiska spelen i Rom 1960 med vilka Malmö Stadion och Ullevi bär visst släktskap. Bland arkitekter som på ett skulpturalt sätt utnyttjade betongens möjligheter var även brasilianaren Oscar Niemeyer.

Den tyskfödde Fritz Jaenecke (1903-78) fick sin arkitektexamen i Berlin 1928 och startade efter några år egen verksamhet. 1937 flyttade Jaenecke till Malmö, där han fortsatte sin verksamhetsbana.

Flygbild över Ullevi 2004. Fotograf Nils-Åke Svensson

Sten Samuelsson (1926-) utbildade sig till arkitekt vid KTH i Stockholm 1950. 1951 öppnade de båda ett gemensamt kontor i Malmö. År 1957 fick Jaenecke & Samuelson, som enda svenska arkitektkontor, delta i den internationella bostadsutställningen Interbau i Berlin, där även arkitekter som Oscar Niemeyer, Alvar Aalto och Le Corbusier deltog.

Jaenecke och Samuelson arbetade utifrån att i tidens modernistiska anda på ett ärligt sätt redovisa konstruktionen och kombinera detta med ett starkt konstnärligt uttryck. Konstruktion, funktion och skönhet skulle förenas i arkitekturen. I kvalitativt avseende står de båda malmöarkitekternas verk inte de världsberömda storheterna långt efter. Medan denna variant av senmodern konstruktivism är relativt frekvent i övriga världen är den ovanlig i Sverige och Jaenecke & Samuelsons verk är i vissa fall i det närmaste unika i Skandinavien (*Malmö stadion* - En kulturhistorisk utredning 2001).

Televisionens genomsåg

1950-talet var en produktiv byggnadstid i Sverige då det uppfördes ett stort antal offentliga byggnader, bland annat kopplade till idrottsutövning. Efter andra världskriget fanns ambitioner att bygga upp ett samhälle som byggde på välstånd, sundhet och bättre bostadsvillkor. Som en del i sundhetstanken fanns idrottsutövningen, som till stor del var organiserad i föreningar. En annan aspekt som tog fart vid denna tid var elitidrotten och dess exponering både i Sverige och internationellt. Här var televisionens genombrott vid slutet av 1950-talet central. TV-sändningarna startade 1956 i liten skala och ökade stort till slutet av 50-talet. VM i fotboll -58 innebar ett publikt genombrott för TV i hela landet. Dessutom belönades alla spelarna i det svenska landslaget med varsin TV-apparat efter silvermedaljen.

Varumärke

De stora evenemangen har blivit en viktig faktor i marknadsföringen av städer och deras varumärken. I Göteborg är detta tydligt i stadsplaneringen genom det så kallade Evenemangsstråket, som löper från Korsvägen utmed Skånegatan. Här har kommunen genom medveten planering strävat efter att koncentrera anläggningar för nöjen och idrott till en centralt belägen del av staden. Här ligger stora publika anläggningar som Liseberg, Världskulturmuseet, Universeum, Svenska Mässan, Scandinavium, Valhallabadet, Filmstaden Bergakungen samt Gamla Ullevi och Ullevi.

PLATSEN

Stadsdelens historik

Ullevi är byggt på det område som kallades Levgrens äng efter Anders Georg Levgren på Stora Katrinelund. På 1600-talet anlades och bebyggdes landerierna Burgården och Stora Katrinelund längs Mölndalsån. Ett tegelbruk låg då i områdets nordöstra del. Något senare tillkom landet Liseberg. Tidigare kallades området för Tegelbruksängen, och det var där holländaren, doktor Pieter á Naaldwyck i början på 1620-talet anlade ett tegelbruk. Först kring år 1850 upphörde denna verksamhet, men namnet kvarstod ända in på 1920-talet. Katrinedal kallades området på den ekonomiska kartan från 1935. I närheten fanns även garnisonens begravningsplatser, den ena anlagd redan på 1700-talet. De sista begravingarna skedde 1834 i samband med en stor koleraepidemi.

Redan vid sekelskiftet 1900 fanns en idrottsplats vid nuvarande Gamla Ullevi: Örgryte Idrottsälls skaps stora idrottsplats. Den utvidgades med flera byggnader fram till 1930-talet och på 1950-talet tillkom de två stora sportanläggningarna Ullevi och Valhallabadet. 1921 revs Valhalla idrottsplats för att ge plats åt Svenska Mässans hallar vid Jubileumsutställningen 1923. Svenska Mässan ligger kvar här än idag om än i annan utformning.

Gamla Ullevi

Gamla Ullevi invigdes 1916 och är ritad av arkitekt Karl M Bengtsson. Dess ursprungliga namn var *Ullervi Fotbollsbana*. Namnet Ullevi betyder ungefär "Ulls egendom/tempel" och härstammar från "spelens och lekens gud Ull" i den fornnordiska mytologin.

Under åren förändrades anläggningen med bl a nya sittplatsläktare och nya ståplatser. När Ullevi invigdes inför Fotbolls-VM 1958 lämnade elitfotbollen den gamla anläggningen för att senare återvända på 1990-talet.

Gamla Ulleviområdet var under femtiotalet avsett för ett kommunalt förvaltningscentrum. Alvar Aalto vann 1955 den arkitekttävlingen, men projektet möttes av mycket kritik och kom aldrig att genomföras.

Gamla Ullevi började så småningom uppvisa funktionella brister som bland annat medförde att

anläggningen inte fick användas för internationella matcher i tävlingsammanhang.

Kulturnämnden avstyrkte 2004 förslaget att byggnadsminnesförklara Gamla Ullevi trots att anläggningen hade ett visst kulturhistoriskt värde. Man menade att värdet främst låg i den verksamhet som utövades och inte i den fysiska byggnadskroppen. Den gamla arenan revs och ersattes med en ny fotbollsarena med samma namn som stod klar 2008. Denna är idag nationalarena för Sveriges damlandslag i fotboll och används även för allsvenska matcher.

Ullevi

Inför värdskapet för VM i fotboll 1958 gjordes en satsning på en ny idrottsarena i Göteborg.

Den 25 januari 1954 ansgo stadsfullmäktige medel för anordnandet av en arkitekttävling om utformningen av anläggningen.

Vid tävlingstidens utgång den 20 december samma år hade 29 förslag inkommit. I tävlingen utdelades två andrapris och inköptes fyra förslag. Prisnämnden förordade, att de två andrapristagarna skulle beredas tillfälle att ytterligare bearbeta sina förslag. En omtävling anordnades, till vilken inbjöds de båda andrapristagarna och författaren till ett av de inköpta förslagen. Omtävlingen avdömdes den 10 juni 1955, varvid prisnämnden enhälligt förordade att det av arkitekterna SAR Fritz Jaenecke och Sten Samuelson, Malmö, med ingenjör Torsten Hebrand och civilingenjör W Hasselblad som medhjälpare, uppgjorda förslaget med motto: ”Är det vax, det?” skulle läggas till grund för utförandet. (citrat Tord Eliasson, husbyggnadschef drätselkammaren).

Under uppbyggnaden kallades den nya arenan av förklarliga skäl Nya Ullevi, men går numera under namnet Ullevi.

Den för området gällande stadsplanen är från 1963 och alltså tillkommen när Ullevi redan fanns på plats. Planen redogör för att avsikten var att förlägga Lantbrukarnas mjölkcentral hit, men att denna anläggning har fått en annan placering. Området var med andra ord sedan tidigare reserverat för en större anläggning, vilket gjorde att en stor, central obebyggd yta fanns tillgänglig.

I generalplanen från 1959 slås fast att Ullevi är en av de arenor som för framtiden skall uppfylla ett behov av ”3 kvadratmeter effektiv idrottsyta per invånare”, vilket också går under benämningen idrottsnormen som den ursprungligen formulerades under 1920-talet i Tyskland.

Ekonomiska kartor från 1935 respektive 1977, med flygbild från 1940-talet i mitten - visar områdets framväxt.

Miljö

Ullevi ligger intill landeriet Stora Katrinelund och ett antal skolbyggnader mot söder. I öster flyter Mölndalsån med Gårda på andra sidan, medan Fatighusån ramar in i norr. Det under åren 2010-2011 byggda nya tings- och polishuset är granne i väster. Flera stora offentliga byggnader med inriktning mot idrott, nöjen och utställning ligger i närområdet, ett medvetet drag inom stadsplaneringen med det s k Evenemangsstråket.

Arenan ligger i den hårt trafikerade korsningen mellan Skånegatan och Ullevigatan. Anläggningen är genom sin volym och utformning med bland annat höga ljuspyloner, synlig från ganska stort avstånd i denna del av staden.

Projektering och utbyggnad

Efter diverse politiska turer och diskussioner om det rimliga i att satsa stora skattepengar på en stor och dyr idrottsanläggning, togs första spadtaget i november 1955. År 1957 restes de 52 meter höga stålskeletten till pylonerna och i april 1958 stod anläggningen färdig. Då hade arkitekterna redan tidigare arbetat även med ritningarna för Malmö stadion som liksom Ullevi stod klar 1958.

Den kontrakterade byggnadstiden för överbyggnaden var endast ett år. Minutiösa förberedelser

Ullevi under uppbyggnad, vy från sydväst. foto Thord Eliason 1957.

möjliggjorde att denna tid kunde hållas och till detta bidrog i hög grad användningen av monteringsfärdiga element. Även projekteringstiden var mycket kort med hänsyn till byggets svårighetsgrad. En god hjälp hade konstruktörerna av Chalmers matematikmaskin. (Byggmästaren 1959)

Funktioner

Den färdiga arenan var avsedd för både fotboll och friidrott, för speedway, ishockey och skridsko- löpning samt för inomhussport. Ullevis verksamhet har under årens lopp breddats mot mer av en ”multiarena”, bland annat som konsertanläggning.

Perioden mellan 1958 och 1971 var mycket framgångsrik med ett mycket varierat utbud och stora åskådartal. Bortsett från Fotbolls-VM 1958 hölls under denna period bland annat internationella boxningsmatcher med Ingemar Johansson 1958, ett stort antal internationella mästerskap i speedway, skridsko och friidrott och allsvensk fotboll hade betydande publiksiffror.

Perioden mellan 1972 och 1981 blev publikmässigt den svagaste perioden. Ishockeyn hade flyttat till inomhusarenan Frölundaborg och de allsvenska göteborgsklubbarna tillbringade flera år i lägre divisioner. Skridskosporten attraherade inte längre de stora åskådarmassorna och friidrotten flyttade till arenor med moderna allvädarsbanor. Dessutom spelades bara ett fåtal viktiga landskamper på Ul-

levi under dessa år. De största händelserna under perioden var att Ullevi stod som värd för fyra VM-finaler i speedway.

Perioden mellan 1982 och 1991 har förmodligen haft störst betydelse för arenans framtid. Internationell klubb fotboll tog på allvar steget in på Ullevi i samband med IFK Göteborgs två segrar i UEFA-cupen 1982 och 1987. De stora musikgalorna gjorde också entré med Rolling Stones, David Bowie, Bob Dylan och Bruce Springsteen. Tyvärr höll inte arenan för påfrestningarna vid Bruce Springsteens båda konserter 1985 och galorna fick under ett antal år flyttas till Eriksbergs varvsområde. Efter en omfattande grundförstärkning kunde Pink Floyd 1994 återinviga Ullevi som konsertarena. Därefter har många av världens största artister besökt Ullevi. Under 80-talet introducerades också Supercross på arenan.

De låga publiksiffrorna för nationell fotboll fortsatte in på 80-talet och fick till följd att de tre alliansklubbarna beslöt sig för att spela sina seriematcher på Gamla Ullevi. Detta beslut innebar i praktiken att arenan förlorade mellan 40 och 50 evenemang varje år. Förändringen innebar att Ullevi blev tvungen att bearbeta den internationella

evenemangsmarknaden allt intensivare. Nu fanns plötsligt plats för fler och mer komplicerade evenemang.

Tiden från 1992 och framåt kan sägas vara starten för "Ullevi i modern tid". EM i fotboll 1992 och VM i friidrott 1995 gav bästa tänkbara start och därefter har många stora arrangemang följt. 1990-talet var ett framgångsrikt årtionde för IFK Göteborg som under flera år hävdade sig mycket bra i Champions League. Numera spelas också årligen en eller flera fotbollslandskamper på Ullevi. För första gången fyllde svenska artister arenan (Gyllene Tider, 2004) och även hårdrocken (AC/DC, 2001) gjorde sitt intåg på arenan. Friidrottens Finskamp har sedan 1999 ägt rum på Ullevi med stora publiksiffror. Under 2005 introducerades också för första gången världscupen på längdskidor för sprinters. Speedwaysporten återkom också tillfälligt med två Grand Prix-tävlingar.

Övre bilden: "Galadagar på Ullevi" ur Göteborg av idag, 1957. foto M Ingemann Sörensen

Skridskobana på Ullevi. Foto Stig Sjöstedt 1950-talet.

Exempel på verksamhet i nutid

- Speedway
- Världsongdomsspelen
- Fotboll - Allsvenskan
- Fotboll - i samband med finaler i Gothia Cup
- Fotboll - Landskamper, Allsvenskan - reservarena för Gamla Ullevi
- Handboll, Partille Cup
- Ishockey
- Motocross
- Sprinttävling, skidor
- Friidrott - EM2006 förutom VM1995
- Gothia Cup invigning
- Gyllene Tider
- Robbie Williams
- Roger Waters – The Wall

Bilder från utbyggnadsfasen 1957. Övre bilden visar täckningen av läktarna och nedre skildrar de formgjutna ramarna som utgör de bärande delarna i en läktare. Fotograf Tord Eliasson

Släktskapet Ullevi arena och Malmö stadion

Både Ullevi och Malmö Stadion byggdes inför fotbolls-VM 1958 men började planeras redan omkring 1950. Arkitekterna arbetade parallellt med uppdraget i Malmö och med Ullevi i Göteborg, som fick en liknande utformning. I de tidiga skisserna för Malmö föreslogs ett stadion som rymde 60 000 åskådare och hade ett tak upphängt i pyloner, men denna utformning kom så småningom att utföras i Göteborg i stället. I Malmö byggdes ett mindre stadion för 31 000 åskådare.

De båda byggnaderna har stora likheter med varandra. Sittplatserna i de båda anläggningarna har koncentrerats till långsidorna, där de mest attraktiva lägena finns. Detta bidrar också till den böljande skulpturala formen. Genom sin storlek är dock Ullevi en påtagligt mer monumental anläggning än Malmös mer intima stadion. Till skillnad från öppenheten i Malmö är Ullevi en mer sluten "idrottsborg".

De drag som antyddes i Malmö stadion blommade fullt ut i Ullevi. Gemensamt för de båda anläggningarna är att arkitektur och ingenjörskonst förenas till en monumental och dynamisk enhet som speglar det konstruktiva tänkande som var typiskt för Jaenecke & Samuelson.

I mitten syns Malmö stadion i ett öppet parklandskap till skillnad från Ullevi, överst och nederst, som placerades mitt i ett trafikerat stadslandskap.

FORMEN

Exteriör

I Ulleviprojektet studerade arkitektkontoret Jaenecke och Samuelson först hur publiken placerar sig på ej fyllda arenor, främst på långsidorna och till viss del vid kortändarna. Här hade man hämtat inspiration från Helsingfors Olympiastadion (1934-38) så här kommenterat av Samuelsson:

Bekräftelse på vår uppfattning fick vi av ett fotografi från Helsingfors olympiastadion, då detta var till hälften fyllt med folk, som fått inta valfria platser. Folkmassan täckte då en yta, som i princip utgjorde den planform, vi givit nya Ullevi. Att denna fullt naturligt givna form kunde utnyttjas till att ge anläggningen dess spänstigt dynamiska arkitektur, var en lycklig omständighet, som vi tacksamt tillvaratog.

Studierna omsattes i en plan, som i sin tur genererade takets utbredning och eleganta krökning. Anläggningen är placerad med sin längdaxel i riktning NV-SO. Denna placering medförde att det framför korsningen Skånegatan- Levgrensvägen bildades en större förplats. Mot denna vetter huvudläktarens yttre fasad. Höjden på arenan motsvarande ett 10-våningshus.

Utseendemässigt faller takkonturen från huvudläktaren ned mot kortsidorna för att åter stiga med ståplatsläktaren på andra långsidan. Samtidigt med denna stigande och fallande kontur breddas och

Ullevis sida mot fattighusån där den öppna, bärande konstruktionen framträder tydligt.

Nedan ortofoto från 2008

avsmalnar takytan, som följer hela ellipsen runt och som förstärker den inre rumsbildningen.

Entréerna är fördelade runt hela anläggningen. Från "piazzan" vid Skånegatan kommer man till nedre och över sittplatsläktaren. Fördelningen till den nedre läktaren sker över en vindskyddad promenadhall, en mötesplats ett plan högre än *piazzan*. Till övre sittplatsläktaren leder två fristående trappor till en övre fördelningsgång med mataröppningar. Ståplatserna nås dels från kortändarna, dels från en stigande ramp utmed ena långsidan. Entréenheter är utformade med parallellt krökta köplatser under tak. Utgångarna är radiellt riktade.

Entré för hedersgäster, press och tävlingsledning finns mitt på huvudläktaren. Denna entré leder även till Göteborgs stads idrottsnämnds kontor. Tävländare har sin entré på den motsatta långsidan gemensamt med paradentrén. De "aktivas" kommunikationer skiljs på detta sätt från publikens. Toaletter och serveringar är fördelade i mindre enheter för varje sektion. Mot "piazzan" och Skånegatan har i bottenvåningen förlagts affärs- och utställningslokaler. (Byggmästaren 1959)

Interiör

Ullevi är en funktionell modernistisk arena med sittplatsläktare i flera etager. För fotboll och dylika aktiviteter finns 43 000 sittplatser (ursprungligen

Utsikt från sydvästläktaren, Stampen och Gårda i förgrunden.

34 000), varav 20 000 under tak. Vid stora konserter och liknande har arenan upp till 75 000 platser totalt.

Arenans centrum är den intensivt gröna gräsmattan, omgiven av mättat röda löparbanor. Sittplatsernas stolar utgör den primära dekoren inne på arenan. I de flesta sektioner har man blandat stolar i två blå nyanser och en grön, avbrutna här och var av en kulört fläck bestående av tre orange stolar på rad. På var sida utmed planens långsidor finns sektioner där man skrivit "ULLEVI" med blå stolar bland i övrigt uniformt gröna sektioner. Färgskalan är genomgående i olika nyanser av blått, med betongkonstruktionen i nästan vitt.

I ståplatsläktaren rymms 20 omklädningsrum grupperade längs korridorer vars väggar ursprungligen var klädda med gult fasadtegel. Bortsett från dusch- och tvättanordningar fanns två bastur. I den ursprungliga anläggningen fanns även en motionshall med plats för 500 åskådare, en bowlinghall, lokaler för gymnastik och fäktning, boxning, brottning, tyngdlyftning, bordtennis och kortdistansskytte. Här fanns även en restaurang samt klubblokaler för sportjournalisterna. Den ursprungliga rumsanvändningen har ändrats under åren och med de utförda ombyggnaderna.

Runt hela anläggningen går en drygt 600 m lång ledningskulvert och en förbindelsegång som kan användas för löpträning. Ett kylmaskineri som ingick i originaldesignen skulle göra Ullevi till ett

centrum för skridskosporten under den kalla årstiden då fotboll och fröidrott låg nere. Sedan dess har arenan använts för skridskosporter ett fåtal gånger.

Teknisk konstruktion

Övre läktarkonstruktionen är utförd av prefabricerade element med bärbalkar av förspänd betong upplagda mellan betongramar med spännvidder varierande mellan 12,2 och 14,5 m. Från en konsol i underkanten på en balk till överkanten på framförvarande har lagts en förtillverkad 5 cm tjock betongplatta. Även den 13 ton tunga bakre balken, som avslutar läktaren utåt, har prefabricerats. Den nedre läktarkonstruktionen är platsgjuten. Det linupphängda taket över sittplatsläktaren erbjöd svår-bemästrade problem. Taket består av två symmetriska halvor vardera om drygt 2 000 kvadratmeter. Varje takhalva är upphängd i linor från toppen av en ca 53 m hög pylon. Läktartaketets bärande konstruktion består av stålbalkar. Alla takstolar hänger i vardera två linor, utom de två yttersta som bara har en linupphängning var. Ett system av dragband

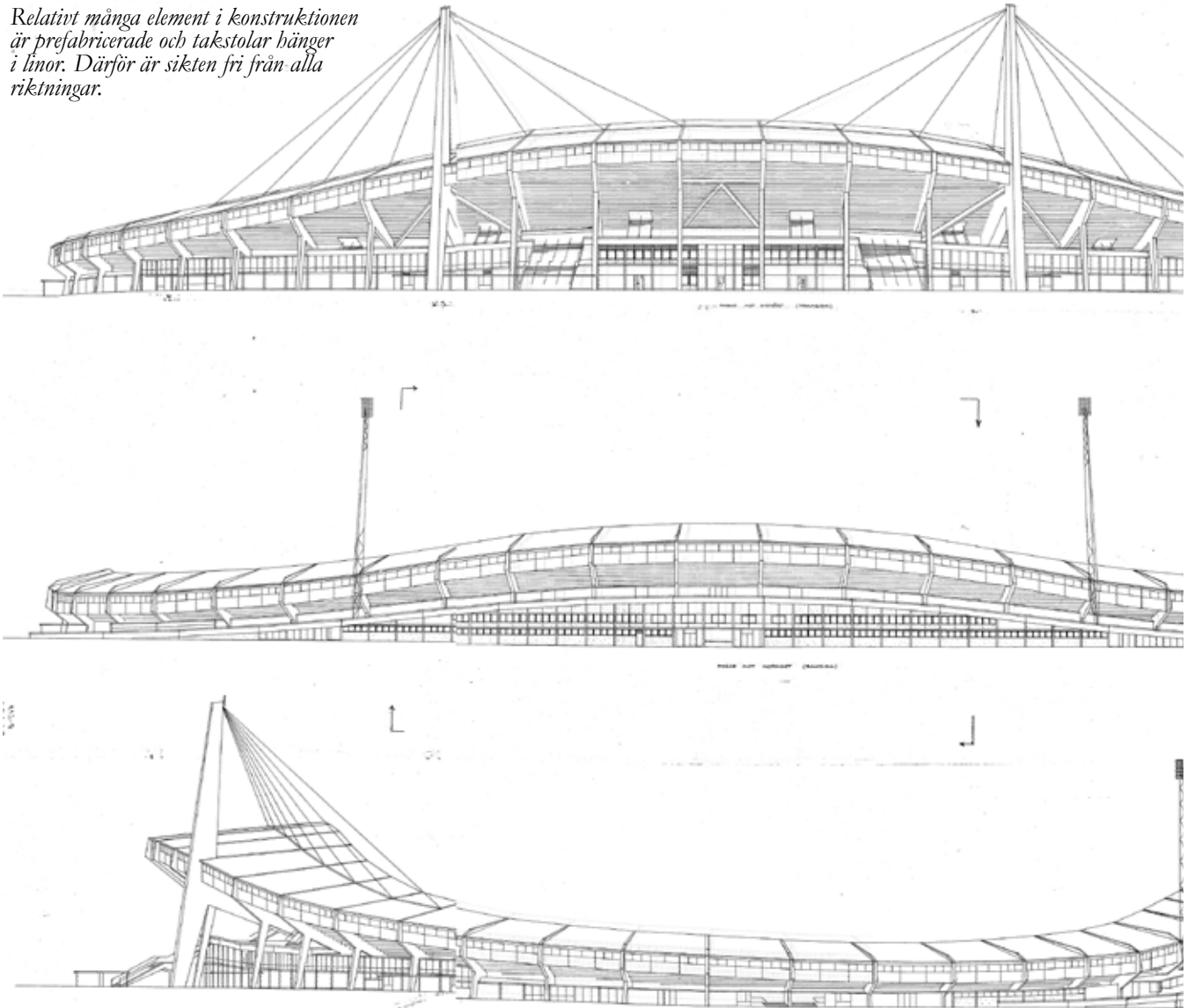
Relativt många element i konstruktionen är prefabricerade och takstolar hänger i linor. Därför är sikten fri från alla riktningar.

och tryckstänger fördelar belastningen. På åsarna ligger 15 cm tjocka lättbetongplattor, som är täckta med papp. Maximal längd hos en lina är ca 65 m.

Åskådarrummet är helt befriat från skymmande stödpelare. Detta har möjliggjorts genom att det stora läktartaket med en yta på 4 000 kvm upphängts i linor från toppen av de båda pylonerna. Taket över ståplatserna är utformat som en vanlig konsolkonstruktion. Den fria sikten från alla platser är en stor fördel. Ingenting av det som sker på arenan skymms på någon enda punkt och det stora rummet får en fri, obruten rymd.

Ullevi har en längd av 235 m och en omkrets av ca 700 m. De högst upp belägna åskådarpplatserna är 26 m över marken och 100 m från planens mittpunkt. Från de längst bort placerade ståplatserna är avståndet till denna mittpunkt 110 m.

Grundläggningen av Ullevi var ett besvärligt och kostsamt kapitel. Grunden består av lera till bergbotten och hela anläggningen har därför grundlagts på stödpålar till ett djup varierande mellan 6 och 67 m. tävlingsplanen ligger 2 m under omgivande marknivå.

TEKNISK KONSTRUKTION VID UPPFÖRANDET

Stomme/konstruktion:	Armerad betong
Fasadmaterial:	Betong. Servicebyggnader och senare tillbyggnader främst i plåt och betong.
Fasadfärg:	Vit, omålad betong samt olika nyanser av mellan- och ljusblått
Takform:	Pulpettak med flackt fall
Takmaterial:	Takpapp

Konstnärlig utsmyckning

Anläggningen har inte ursprungligen varit försedd med något konstverk. I samband med Ullevi 25-årsjubileum 1982 försågs idrottens plats framför Ullevi, Skånegatan-Levgrensgatan, med ett konstverk. Konstverket är utformat av arkitekt Jan Wickelgren i form av ett stålklot med ljus- och vattenspel som skulle symbolisera idrotten, "Kulan i luften". Samma år planterades även ett 30-tal nya träd utmed Skånegatan.

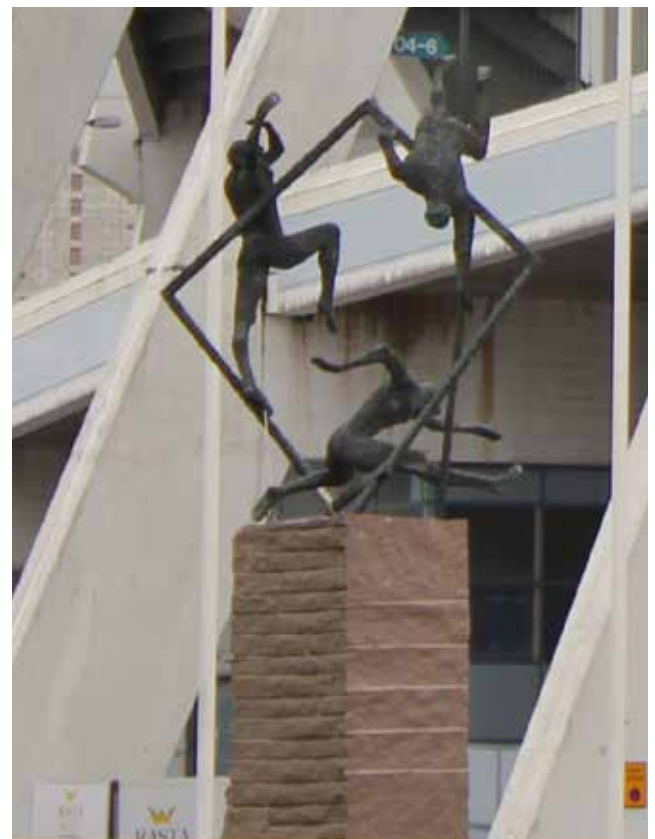

Ombyggnader

Under en stor konsert med Bruce Springsteen 1985 upptäcktes att vibrationerna påverkade arenans konstruktion. Ullevi var också i behov av allmän upprustning. Mot slutet av 80-talet togs därför beslut om att starta en modernisering av anläggningen. Vibrationsdämpning av taket utfördes 1987. 1988 utfördes om- och tillbyggnad av restaurang och konferenslokaler och en VIP-läktare för cirka 700 personer tillkom.

Inför VM i friidrott 1995 fick Ullevi en påbyggnad med en ny läktare där ståplatserna förvandlades till sittplatser och läktarkapaciteten utökades med cirka 9 000 nya sittplatser. Som arkitekt anlätades åter Sten Samuelson. Samuelson arbetade vidare med den ursprungliga ellipsformen och den tillkommande välvda läktaren har i detalj följt formspråket på den befintliga, med samma linje och fönster-rad bland annat. Med den tillkommande läktaren fick arenan 43 000 sittplatser och är idag Nordens största arena. Ett garage med plats för 650 bilar anlades också under arenan, samtidigt som man utförde en grundförstärkning. Ombyggnaden var mycket viktig vid ansökningarna om att få arrangera EM-slutspel i fotboll 1992 samt VM i friidrott 1995.

Skulpturen "VM Fri Idrott" som står utmed Ullevigatn skapades i samband med VM i Friidrott 1995 av Thord Tammig.

Inför EM i friidrott 2006 har restaurangen Ullevi Lounge färdigställt, med plats för 650 gäster.

Vintern 2011 påbörjades en ombyggnad för att under 2012 utöka publikkapaciteten vid konserter till 75 000, vilket skulle göra Ullevi till Nordens största konsertarena med en publikkapacitet på 75 000 personer. Det skedde genom att skapa större utrymningskapacitet. Ombyggnaden var klar 2012.

Anläggningens karaktär

Tyngden och kraften i den bärande betongkonstruktionen och de båda 53 m höga pylonerna skapar ett uttryck av monumentalitet. Trots att andra monumentala byggnader tillkommit i omgivningarna sedan 1958 utgör Ullevi ännu ett imponerande, karakteristiskt blickfång från söder och väster.

”Den franka redovisningen av de statiska konstruktionerna ger utomordentliga prov på betongbyggnadsteknikens arkitektoniska möjligheter. Nya Ullevi är en säregen skapelse.” (Torsten Frendberg Byggmästaren nr 6-1959)

Fasadens utformning sammanfaller med konstruktionens, en kärna i modernismens arkitektur där konstruktiva element också utgör designen. Tyngdpunkten i formspråket har legat i att få konstruktionen att tilltala betraktaren. Trots sin enorma volym är byggnaden lätt i uttrycket. På avstånd får man ett intryck av att den just ”rest sig” ur marken på smäckra vita ben, med de höga ”antennerna” (ljuspyloner) alert höjda. Linjespelet i läktartaket är än mer påtagligt inne på arenan. Taket böljar sig fram över den övre läktaren i en harmonisk rörelse.

På närmare håll upptäcker man olika småskaliga tillbyggnader på olika håll i arenan.

Tillbyggnadernas sammanhållna färgskala skapar dock en enhet i uttrycket, trots att de härstammar från olika decennier. Det nybyggda följer samma

linje och formspråk som det ursprungliga.

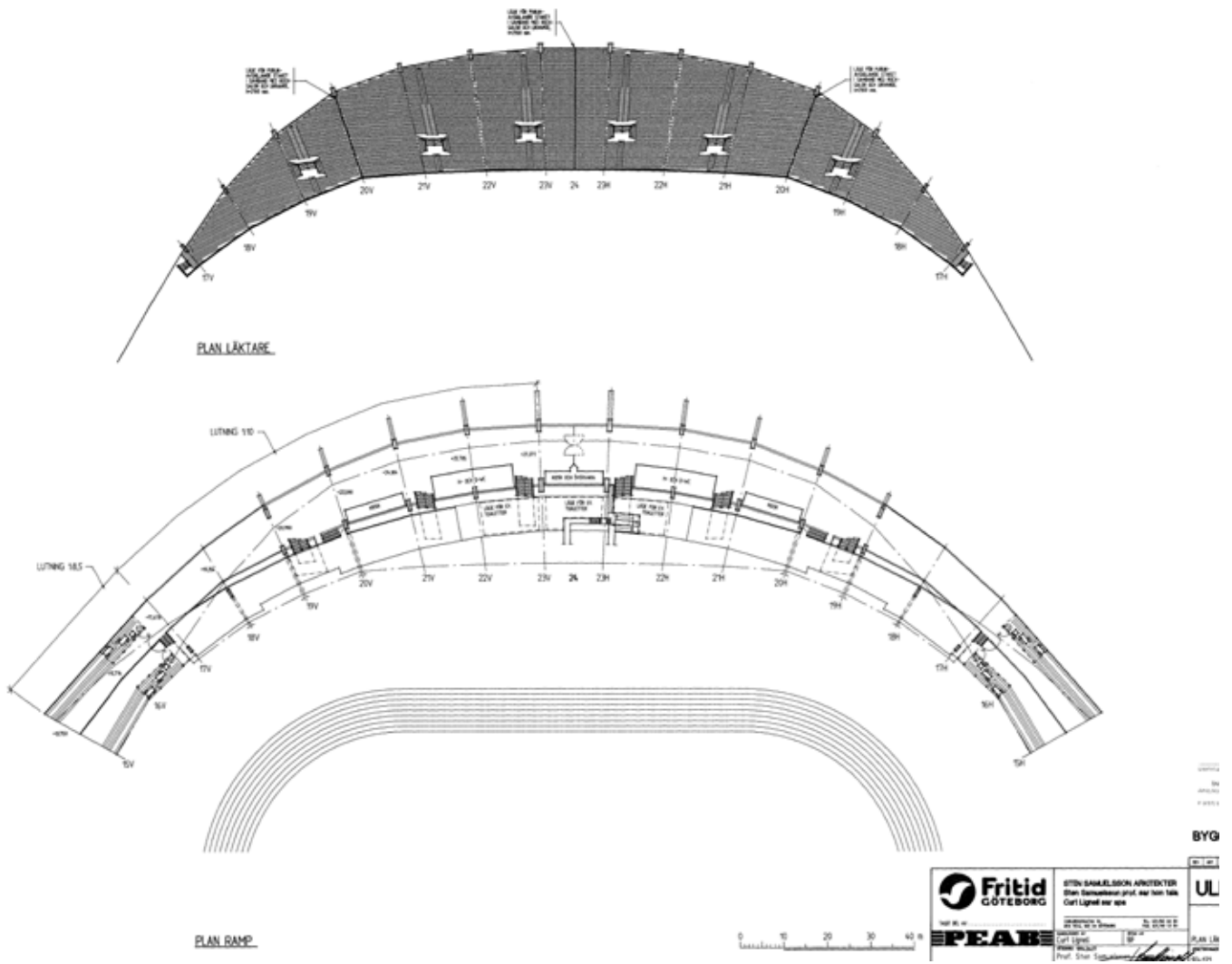
Linjespelet i läktartaket är än mer påtagligt inne på arenan. Taket böljar sig fram över den övre läktaren i en harmonisk rörelse. Det är ett rum vars styrka och spänning ligger i spelet mellan golvet geometri och takets organiska mjukhet.

Det är spelet mellan det geometriska och det organiska, det frusna och det dynamiska, och som Sten Samuelson själv säger mellan det aggressiva och lugna, som kännetecknar det bästa av Jaenecke o Samuelssons arkitektur vars kontor har rötter i den tyska modernismen. (Thomas Hellqvist Arkitektur 2001-7)

En del av en läktare idag och så som det såg ut 1957 (arkivbild Lennart Håvi)

Höger sida - ritning av påbyggnaden 1995 och resultatet som det ser ut idag och som förmodligen inte är den sista förändringen vi ser på Ullevi.

Byggnadsdelar och detaljer är färgsatta i blått för att harmoniera med anläggningen som helhet. Även handtagen i några av sidoutrymmen är bevarade från 1950-talet.

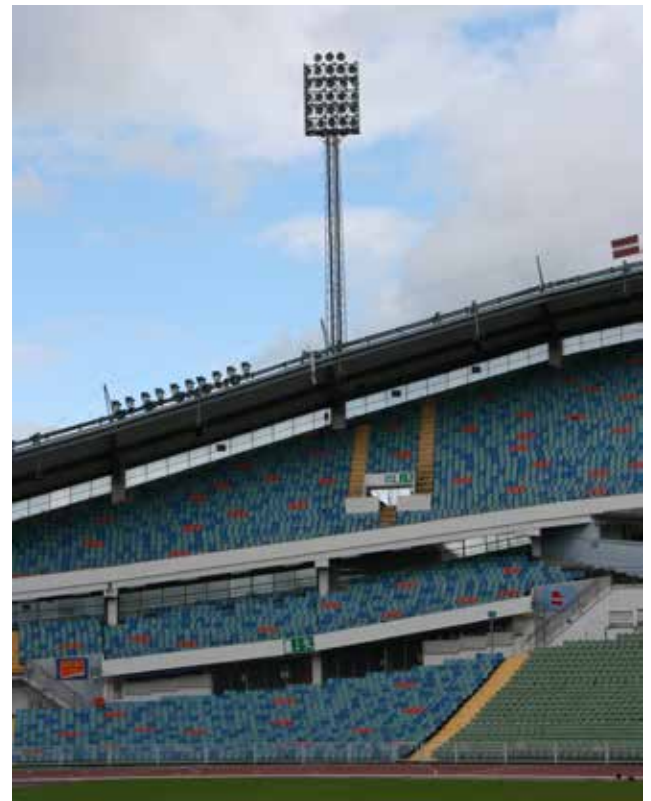
Stol, läktare: Stolsinredningen i läktarna har successivt bytts ut men i samma stil som de ursprungliga. Stommen och numreringen är dock bevarad i en del av läktarsektionerna.

Exempel på ursprungliga detaljer. Herrtoalett vid promenadhallen en våning upp med bl a självspolande ränna.

En ny entré med restaurang och kontor som tillkom vid om- och tillbyggnad av sittplatsläktare m.m. 1988. Tillbyggnadernas sammanhållna färgskala skapar dock en enhet i uttrycket, trots att det arkitektoniska uttrycket reflekterar olika tidsperioder.

Läktaren förhöjdes genom påbyggnad som följde samma linje och formspråk som det befintliga. På så sätt skapades en kontinuitet mellan det gamla och det nybyggda. Påbyggnaden följer samma krökta linje och fönsterraden förstärker accentueringen.

Nedan - Förutom att man medvetet arbetar med det blå temat i färgsättningen, så är även tillgänglighetsanpassningen medvetet utformad för att passa in i den ursprungliga designen i hela anläggningen.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Byggnadshistoriskt värde

Inför VM i fotboll 1958 uppfördes de båda snarlika arenorna i Malmö och Göteborg. Slutet av femtiotalet var en intressant period inom svensk arkitektur där det sker en övergång mellan hantverksmässigt och ett experimentellt och prefabricerat och byggande. Här samarbetade arkitekturen och ingenjörskonsten för att skapa moderna monument och testa gränserna för såväl betongens elasticitet som formernas hållbarhet. Ullevi arena utgör ett tidsdokument över det konstruktionsmässigt och estetiskt vågade inom femtiotalets byggnads- och ingenjörskonst.

Arkitekturhistoriskt värde

Sten Samuelson och Fritz Jaenecke var berömda modernistiska arkitekter som deltagit i flera internationella tävlingar. De har bland annat även ritat Malmö Stadion som är snarlik Ullevi, sporthallar 1958-62 och Solvalla läktare med restaurang och konferensdel. Deras arkitektur representerar ett väl uttryckt konstruktivistiskt tänkande med tydligt släktskap hos bl a Pier Luigi Nervi, Oscar Niemeyer och Hugh Stubbins. 1957 fick Jaenecke & Samuelson, som enda svenska arkitektkontor, delta i den internationella bostadsutställningen Interbau i Berlin, där även arkitekter som Oscar Niemeyer, Alvar Aalto och Le Corbusier deltog.

Läktarnas tydliga konstruktion och de höga ljuspylonerna samt takets obrutna svepande linje utgör viktiga karaktärsdrag. Denna byggnadskonst utmärks av en så kallad konstruktivistisk estetik.

Identifikations- och symbolvärde

Ullevi har sen sin tillkomst varit ett av Göteborgs mest karakteristiska landmärken. Bortsett från volymen har även arkitekturens form haft en viktig roll. Det är ett sorts spel mellan det geometriska och det organiska, det frusna och det dynamiska, som också i övrigt kännetecknar Jaenecke och Samuelssons arkitektur. Arenan ett uttrycksfullt exempel på modernistisk betongarkitektur i monumentalformat.

Här förenades arkitektur och ingenjörskonst till en dynamisk enhet. Funktionsmässigt har kraven på tak utan störande pelare lett till den ovala och välvda formen.

Senare tillkomna förändringar har inte inverkat negativt, utan kanske snarare förstärkt dess grundform. Dess specifika välvda form är bibehållen och arenan fungerar fortfarande mycket väl som landmärke.

Symbolvärde

Ullevi utgör en unik arkitektonisk skapelse från 1950-talet som berättar idrottens allt mer centrala roll i samhället, en symbol för elitidrottens och de stora evenemangens betydelse i samhället i stort och för Göteborg i synnerhet. Under 1990-talet har Ullevi också kommit att bli viktig i stadsplaneringen som en representant för det så kallade "Evenemangsstråket".

Ursprunglighet

Ullevi har fyllt femtio år och hunnit med minst en ansiktslyftning. Den fyller fortfarande sin ursprungligen avsedda funktion som idrottsarena och samlingspunkt. Funktionen har breddats sedan uppförandet och den har utvecklats mer mot bl a konserter.

Anläggningen är förändrad sedan uppförandet men senare tillskott har underordnat sig den ursprungliga arenans utformning. Konstruktionen är utvidgad och förstärkt sedan slutet av 1950-talet. Det tillkommande är utformat i samråd med en av ursprungsarkitekterna och på sätt har det skapats ett nytt men "autentiskt" historiskt lager. Under ombyggnaden 1994-95 då Samuelson åter anlätades till formgivning har den tillkommande välvda läktaren i detalj följt formspråket på den befintliga, med samma linje och fönsterrad bland annat. Ändringar som gjordes senare har inte förändrat landmärket.

Ullevi i ett nationellt perspektiv- kärnvärden

Större arenor är till sin natur monumentala och därmed ofta påtagliga i stadsbilden. Ullevi utgör dock, genom sin karakteristiska form en unik modernistisk, arkitektonisk skapelse.

Ullevi är tillkommen under en intressant epok i gränlandet mellan hantverksmässigt och prefabricerat byggande. Som arena tillkommen under denna tid är Ullevi enligt svenska referenser ovanligt expressiv till sitt uttryck.

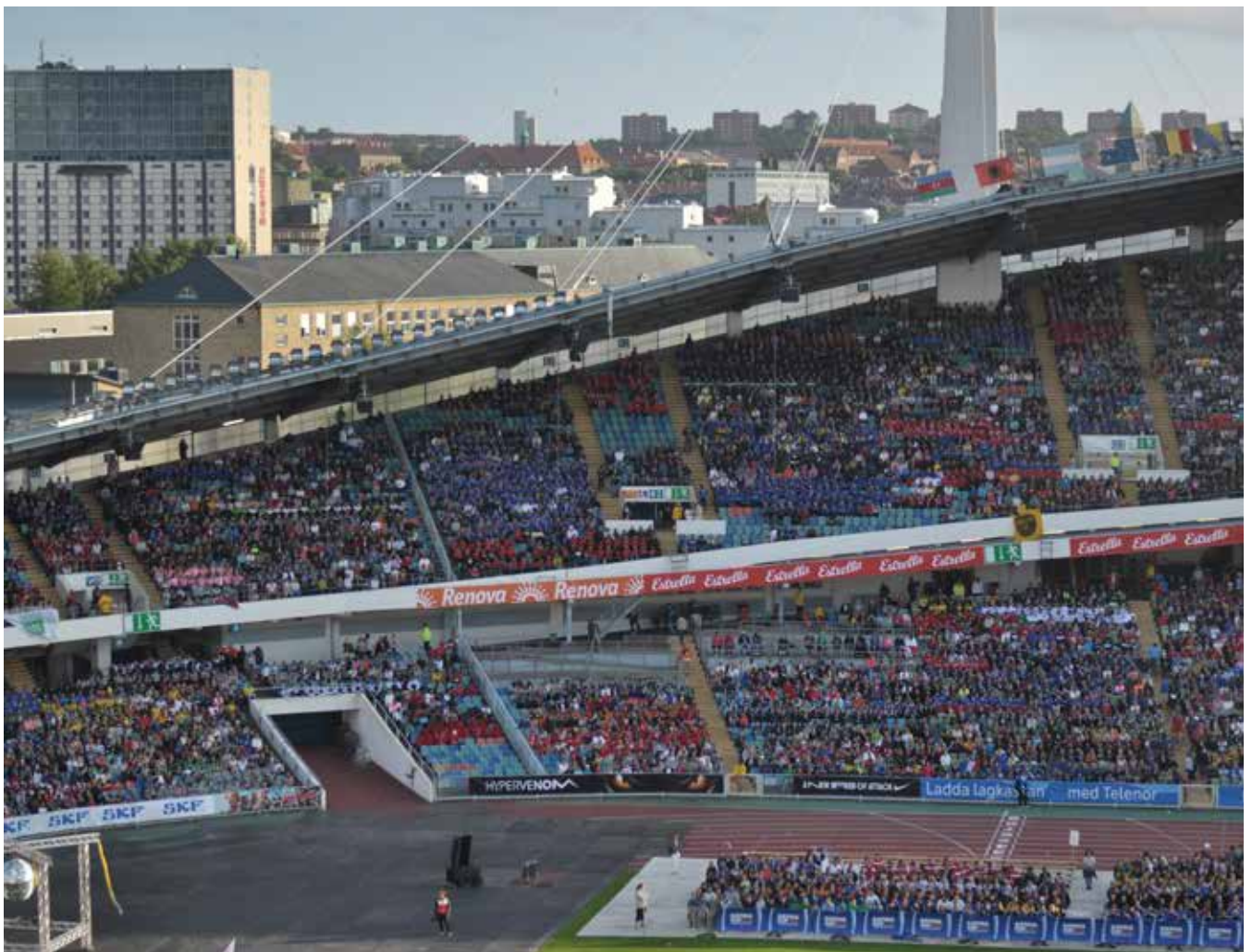
Det finns inga likvärdiga svenska idrottsanläggningar skyddade som byggnadsminnen i nuläget. Som storskalig anläggning är kanske närmaste jämförelseobjekt Stockholms stadion som uppfördes i nationalromantisk stil inför de Olympiska spelen 1912, byggnadsminne sedan 1990. Från ef-

terkrigstiden finns enstaka tennishallar, badhus och liknande idrottsanläggningar så som framgår av bilagan över byggnadsminnen med idrottsanknytning. Arenor eller andra monumentala anläggningar är inte representerade bland beståndet.

Då tävlingsförslaget för Ullevi var en bearbetning av tidiga skisser till Malmö Stadion är denna den närmaste referensen. Ullevi har till idag behållit sin yttre form intakt medan detaljerna är mer välbevarade i Malmö Stadion. I likhet med arenan i Malmö fick Ullevi en böljande organisk form, men med Ullevi vidareutvecklade man idéerna som fanns i Malmö och löpte linan ut, enligt utredningen *Malmö Stadion*, 2001. Medan detta formspråk av senmodern konstruktivism är relativt frekvent i övriga världen är den ovanlig i Sverige och Jaenecke & Samuelsons verk är i detta fall närmast unika i Skandinavien.

Vänster sida: evenemang på gång. Foton ur Vårt Göteborg från 1974. Fotograf okänd

Nedan: Gothia Cup 2013. foto Agnes Wentzel Blank

REFERENSER

Arkitektur 2001-7

Arkitektur 2005-2

Arkitekturguide över Göteborg. Göteborg 1960

Byggmästaren 1959-6

Caldenby, Claes m.fl.: Guide till Göteborgs arkitektur. Stockholm 2006

Fredberg, Carl Rudolf: Det gamla Göteborg. Göteborg, 1921 (1977)

Generalplan för Göteborg, 1959

GP 11 mars 1982, signatur KET: Så blir idrottens plats.

Hansson, Börje: Ullevi - 25 fantastiska år. Göteborg 1983

Holmberg, Nils: Från Exercisheden till Nya Ullevi. Göteborg 1959

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – ett program för bevarande. Lönnroth red. Göteborg, 2001.

Malmö Stadion, En kulturhistorisk utredning, Malmö 2001

Nilsson, Bo Sigvard: Ullevi de första 50 åren. Göteborg, 2008

Sten Gromark: Architecture in Göteborg: 125 significant buildings in and around Göteborg and Västra Götaland Region, Göteborg 2001

Tykesson, Tyke red.: Guide till Malmös arkitektur. Stockholm 2001

www.gotevent.se , www.wikipedia.se (2013-07-05)

Bilder från arenans uppförande finns i nättidningen ”Glimten”, på http://www.glimten.net/gbg/Garda/N_Ullevi.htm

BILAGA

Byggnadsminnen med idrottsanknytning, länsvis

Skåne: Ekeby badhus i Bjuv b 1920, Gymnastikhuset på Hvilan i Burlövs kn b 1816, Ribersborgs kallbadhus i Malmö b 1867.

Blekinge: Tennishallen i Karlshamn b 1937, Varmbadhuset i Karlskrona b 1903-04.

Östergötland: Gymnastikhuset i Linköping, Lingshallen i Norrköping (funktion?), Tennishallen i Norrköping.

Örebro: F d varmbadhuset b 1899, tillb simbassäng 1920.

Västmanland: Sala f d badhus, b 1928.

Stockholm: Saltsjöbadens kallbadhus, C-hallen tennisstadion på Djurgården, Stockholms stadion (1912, BM 1990), Sturebadet på Östermalm.

Uppsala: Gymnastikhuset ”svettis”, b 1910.

Dalarna: Varmbadhuset i Hedemora.

Jämtland: Östersunds tennishall, Fjällandets badhus.

Västerbotten: (Kägelbana, Norbyskär)

Norrbottnen: Pontusbadet Luleå, b 1957.

Tidigare uppdrag och utredningar

Arenan är karakteriserad inom Inventering av idrottsplatser 2003, av Göteborgs stadsmuseum.

